

PETER HENNING

PEER REVIEW MELLAN BILDNINGS- OCH FORSKNINGSFRONT

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i3.62667>

I en diatrib mot det samtida universitetsväsendet kritiserar Peter Luthersson dagens humanister och deras karaktärslösa eftergifter åt "forskningsfronten". Trots att detta begrepp härrör från de experimentella vetenskaperna, och trots att det lämpar sig särdeles illa för att beskriva utvecklingen inom humaniora, är det numera mot forskningsfronten, snarare än mot "bildningsfronten", som vi mäter våra ansträngningar. Har man någon gång lämnat in en ansökan till Vetenskapsrådet är rubriken "aktuell forskningsfront" – *state-of-the-art* – smärtsamt bekant.

För Luthersson är dock problemet större än så. "Forskningsfronten" blir ytterst en symbol för universitetens "karriärrationella" produktion av "meriteringsmakulatur".¹ Pådrivna av en konsensuskultur som strukturerats kring bibliometriska belöningssystem uppmuntras forskare till omfattande publicering i specialiserade internationella organ. För Luthersson framstår dessa tidskrifter i sin tur som representanter för en navelskådande klanmentalitet, symbiotiskt växelverkande med kravet på beräkningsbarhet. Att, som han säger,

de av klaner kontrollerade (internationella) tidskrifterna, fyllda av evigt detsamma, formulerat på kompromissad engelska, saknar autentiska läsare och därmed förstahandskontakt med det som var men kanske inte längre är en kritisk offentlighet gör räknenisseriet än enklare och mer oomplicerat att exercera.²

Var peer review-systemet ska placeras i den luthersonska nidsbilden är lätt att räkna ut. Snarare än att fungera som en garant för vetenskapens integritet och kvalitet kan insisterandet på fackgranskning tolkas som en klanintern försvarsmekanism, tillika en nödvändig

komponent i de resurstilldelningssystem som urholkat akademiens meritokratiska fundament – och därmed också dess bildningsfront.

Även om Luthersson ansåg sig tala från den desillusionerade surgubbens marginalposition är det nog många som i grunden håller med honom. *Kunskapens nya rörelser* (2016), en rapport författad av namnkunniga humanister på initiativ av de stora forskningsfinansiärerna, utgör ett exempel från fältets centralposition. Här utmålas bland annat humanioras nya publiceringsmönster, tillsammans med det låga meritvärde som brukar tillmätas samverkan, som ett långsiktigt hot mot ”humanvetenskapernas demokratiska, kulturkritiska och folkbildande uppdrag”.³

Även bland gräsrotterna, i universitetens lunch- och seminarierum, gror missnöjet. Peer review, säger någon, är ett nödvändigt ont, en byråkratisering och förflackning av humaniora, ett system utarbetat av blodfattiga karriärer – naturvetare utan tvekan, sannolikt i maskopi med nyliberala demagoger. En annan påpekar att sakkunniggranskade texter är mallade och andefattiga, att de berövats sin djärvhet och energi genom de perspektiveringar och hänsynstaganden som avkrävs. En tredje anklagar peer review för att enbart fungera ressentimentsalstrande. Till och med de anemiska karriäristerna börjar så smått längta efter en svunnen tid – en guldålder då sanna intellektuella, på tvärs mot vetenskapssamhällets doxa, skrev banbrytande texter utan inblandning av petimätrare och hämndlystna granskare. Som riktiga författare skrev de, likt Lutherssons förebilder, från marginalen, vid sidan om, på nätterna – obrydda om algoritmisk medelstilldelning och annat tjafs, men likväl självsäkert parkerade med ena foten i den kulturella offentligheten.

Inlägget hade kunnat sluta här, för vem vill inte vara en litteraturforskare på bildningsfronten hellre än ett mähä i norska listans ledband? Kanske vill man ha lite forskningstid i sin bemanningsplan också – men ändå. Fick man bara bestämma själv vore saken avgjord: ut med sakkunniggranskarna, bort med formulären, *vive la recherche libre!* Eller?

Onekligen förringar perspektivet komplexiteten i de förhandlingar av humanioras legitimitet som Hampus Östh Gustafsson har dokumenterat i sin omfattande avhandling, och till vilka diskussionen om peer review också bör föras.⁴ Nätplattformen Kriterium, vars ambi-

tion består i att värna humanioras traditionella publiceringsformer och breda anslag – men samtidigt tillämpa rigorös kollegial granskning – kan tjäna som en aktuell illustration.⁵

Vidare bör man påminna sig om de skilda värdediskurser som allttjämt präglar den humanistiska forskarvärlden. Även om peer review-paradigmet – som i sig är mångförgrenat och ideologiskt heterogent⁶ – för närvarande tycks förhärskande samexisterar en parallell ordning, upprätthållen bland annat av vittra akademier och samfund. I denna subkultur kan fortfarande en monografi med brett tilltal smälla högre än ett gäng fackgranskade specialistpublikationer på engelska, och härmed överösas med utmärkelser och stipendier.

Även en blick på den kollegiala granskningens historia komplicerar förståelsen av rådande normer och retrogardistiska alternativ. Grovt sammanfattat finner man å ena sidan perioder av stark vetenskaplig maktkoncentration och enväldigt dömande, samt å andra sidan – i de tider då någon form av refereeförfarande har praktiserats – en återkommande kritik både av granskarnas usla arbetsvillkor och deras oförmåga att utföra sina uppdrag med objektivitet och fördomsfrihet. Som vetenskapshistorikern Alex Csizar konstaterar har den kollegiala granskningens historia från första början varit fylld av inre motsättningar och problem.⁷

Framväxten av peer review brukar mer eller mindre riktigt spåras till 1600-talets lärda sällskap och deras publicistiska organ. Till pionjärerna räknas vanligen Henry Oldenburg, sekreterare vid Royal Society, som 1665 startade den första vetenskapliga tidskriften på engelska: *The Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Syftet var att offentliggöra brev från forskarna som Oldenburg korresponderade med, och på så vis accelerera spridningen av nya rön. Som en av de första vetenskapliga redaktörerna valde Oldenburg ut vilka texter som skulle publiceras och i vilken ordning de skulle tryckas; han sammanfattade och omformulerade – ibland kallade han sig till och med författare.⁸

I grundläggande avseenden skiljer sig alltså Oldenburgs redaktörskap från mer modern vetenskaplig praxis.⁹ Från 1750 fick dock *Philosophical Transactions*, i likhet med andra vetenskapliga tidskrifter, förutom en redaktör också en redaktionskommitté – detta efter starka påtryckningar, bland annat i form av bitska satirer. Även

om förändringen i praktiken inte innebar någon större förändring – alltså bestämde en liten grupp likasinnade vad som skulle passera för god vetenskap – antydde här en riktningsförskjutning.

1800-talets expanderande, mer specialiserade, vetenskapliga tidskriftsväsende krävde i sin tur att fler externa bedömare anlätades. Samtidigt framträdde den anonyme "granskaren" som en återkommande måltavla för satir och karikatyr.¹⁰ Med fler tidskrifter följde även en dramatisk ökning av inskickade manus, och för att inte drunkna i material blev effektiva gallringsmekanismer avgörande.¹¹ I debatten uttrycktes samtidigt en oro för att mängden dålig forskning skulle urholka vetenskapens fundament. 1894 talade exempelvis läkaren Michael Foster om den lavin av undermåliga arbeten som påtvingades den lärda offentligheten: "ett veritabelt avfallsvatten som kastas ut i vetenskapens rena ström".¹²

Ur dylika sentiment växte gradvis en ny idé om de vetenskapliga tidskrifternas uppdrag fram. Redaktörer, redaktioner och granskare skulle inte enbart garantera de egna sällskapens eller publikationernas goda namn, utan tillsammans ansvara för vetenskapssamfundets trovärdighet. Under det senare 1900-talet skulle denna ambition allt tydligare komma att associeras med olika former av sakkunniggranskning, och särskilt i USA framställdes peer review – ett begrepp som populariserades under mitten av 1970-talet – som en sinnebild för objektivitet och vetenskaplig samsyn. Som Melinda Baldwin föreslår kan denna utveckling i sin tur knytas till den ökande mängden statliga forskningsanslag, och till kritiken av hur dessa fördelades.¹³

Från forskarsamhället sida riktades också kritik mot review-systemets förmenta objektivitet. Ett berömt, men vid tiden omdebatterat, experiment utfördes till exempel 1982 av de amerikanska psykologerna Douglas Peters och Stephen Ceci.¹⁴ Peters och Ceci valde ut 12 vetenskapliga artiklar, publicerade av ansedda forskare i likaledes ansedda tidskrifter, vilka de redigerade ytligt och försåg med påhittade författarnamn. Artiklarna skickades sedan in på nytt till samma tidskrifter. Resultatet var till synes anmärkningsvärt. Endast tre tidskrifter upptäckte att det rörde sig om redan publicerade manus. Av de nio artiklar som passerade den första granskningen refuserades åtta, bland annat med hänvisning till metodologiska problem,

bristande analyser och undermålig språkbehandling. Det kan också tilläggas att Peters och Cecis egen studie refuserades av flera tidskrifter innan den slutligen publicerades, då i det mer debattinriktade organet *Behavioral and Brain Sciences*.

Flera senare undersökningar har på samma sätt betonat review-systemets inneboende problem. Generellt tycks det som att granskare sällan håller med varandra, och att det heller inte föreligger någon entydig korrelation mellan deras åsikter och redaktörernas slutgiltiga beslut. Utbildningsvetaren Malcolm Tight analyserade till exempel samtliga peer review-utlåtanden som han själv erhållit under 10 års tid, varefter han kunde konstatera att hans artiklar ofta hade antagits trots omfattande kritik, men att de i samma utsträckning hade refuserats trots att granskarna varit positiva.¹⁵

Studier av ännu större datamängder, omfattande fler akademiska discipliner, verkar peka i samma riktning.¹⁶ Serge Horbach och Willem Hoffmann, två forskare som fördjupat sig i frågan, talar härvidlag om en ständigt växande kritik av peer review-systemets effektivitet, tillförlitlighet och rättvisa. Ändå, konstaterar de, anses detta system i regel vara det bästa, om så bara för att det i någon mån förmår att skilja bättre från sämre.¹⁷ Tight är av en liknande åsikt: de etablerade modellerna för kollegial granskning har stora brister, men några bättre alternativ är svåra att komma på. Eftersom arbetet i regel utförs obetalt finns det dessutom gränser för vilka krav man kan ställa på vetenskapliga granskare. Och att tillförlitligheten varierar är ofrånkomligt så länge som vi har med människor att göra. Slutsatsen? Att vi helt enkelt får utföra våra peer review-arbeten så gott det går, och att vi måste bli bättre på att ge granskarna stöd och vägledning i sitt värv.¹⁸

Detta kan knappast betraktas som en tillfredställande slutsats, särskilt inte sett till den bildningsfront som alltjämt hägrar för blicken. Även denna sondering av peer review-frågan, vars syfte framförallt har varit att problematisera debattens mer oreflekterade för och emot-positioner, landar i ett ambivalent både-och. Jag vill likväl avsluta med att peka ut några aspekter av ämnet som i särskild mån bör motivera till fördjupad reflektion, diskussion och forskning.

Som mitt eget inlägg exemplifierar är historieskrivningen om peer review otillräckligt belyst ur ett svenskt, humanistiskt, och i synnerhet

litteraturvetenskapligt, perspektiv. Även om övergripande utvecklingslinjer kan tecknas genom internationella källor behöver våra lokala förhållanden studeras mer noggrannt. Även Östh Gustafsson trycker i sin avhandling på den svenska kontextens särart.¹⁹ Det bristfälliga forskningsläget inbjuder också till ensidiga ideologikritiska läsningar av den rådande situationen, och framförallt: till en diskussion av peer review i naivt moraliserande termer.

Som vi har sett råder det knappast brist på underlag för att kritisera de skilda former av kollegial granskning som har tillämpats genom historien, och mot denna bakgrund är det tveksamt om peer review kan tillskrivas ett egenvärde. Det är också lätt att hålla med 1800-talets förgrymmade kritiker och deras sentida efterföljare: om något finns det för mycket och för tråkig forskning som cirkulerar i världen – om den alls cirkulerar. Forskare behöver i allmänhet inte bli snabbare, utan långsammare. Men just den långsamma forskningen mår som regel bra av att stötas och blötas, av att inhämta andras synpunkter – av att avbrytas. Som störningsmoment fungerar peer review alldeles utmärkt och kan i bästa fall tvinga fram omtag som utmanar skribenten till ett större tänkande (även om det sker i affekt).

Detta är också vad vi försöker lära våra studenter. Det räcker inte med att skriva något en gång: texten måste alltid jobbas igenom igen och igen. Men för att ta oss den tiden, för att orka dra slipstenen ett varv till, behövs ofta yttre, tvingande faktorer. Kanske kan peer review i detta avseende tjäna ett grundläggande humanistiskt syfte: nämligen att stimulera och upphöja det oglamorösa slit som ofta ligger till grund för intressant forskning. Kanske bör vi också börja diskutera kollegial granskning som ett medel snarare än ett mål?

Slutligen bör även den egna vardagen som forskare tas i beaktande: det vill säga vår villighet att upprätthålla sammanhang som riskerar att stryka på foten i peer review-hegemonins tidevarv. Läser man sina kollegors arbeten? Deltar man på högre seminarium? Läger man själv fram work in progress i samma utsträckning som man kritiserar andras texter? I detta avseende tror jag återigen att vi har något att lära av våra studenter, en grupp som vi trots allt regelbundet ålägger olika typer av kamratgranskning. I bästa fall genererar denna pedagogik kritiska sammanhang även utanför klassrummet, något som föranleder frågan hur ofta vi själva deltar i sådana.

Noter

- 1 Peter Luthersson, "Marginalanteckningar från bildningsfronten", i *I Pallas Athenas huvud. Hundra år av humaniora*, red. David Dunér et al. (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2020), 126.
- 2 Ibid., 127.
- 3 Johan Östling et al., *Kunskapens nya rörelser. Framtidens humanistiska och samhällsvetenskapliga samverkan* (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2016), 4.
- 4 Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn. Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (diss. Uppsala, Göteborg: Daidalos, 2020).
- 5 Se vidare Björn Hammarfelt et al., "Ensuring Quality and Status: Peer Review Practices in Kriterium, A Portal for Quality-Marked Monographs and Edited Volumes in Swedish SSH", *Frontiers in Research Metrics and Analytics* [kanske kan man lära sig något även vid fiendens frontlinjer?], vol. 6, artikel 740297 (2021), 1–12, <https://doi.org/10.3389/frma.2021.740297>.
- 6 Kollegial granskning förekommer i flera skilda sammanhang – det handlar inte enbart om granskningen av artikelmanus. Se Eva Forsberg et al., "Peer Review in Academia", i *Peer Review in an Era of Evaluation. Understanding the Practice of Gatekeeping in Academia*, red. Forsberg et al. (Cham: Palgrave MacMillan, 2022), 3–36. För skilda former av artikelgranskning och deras forskningspolitiska motiv, se Serge Horbach & Willem Haffman, "The Changing forms and expectations of peer review", *Research Integrity and Peer Review* vol 3, artikel 8 (2018), 1–15, <https://doi.org/10.1186/s41073-018-0051-5>. När jag i det följande diskuterar "peer review" avser jag dock extern sakkunniggranskning av artiklar, antologier eller monografier innan publicering.
- 7 Alex Csizar, "Peer Review: Troubled from the start", *Nature*, vol. 532 (2016), 306–308.
- 8 Aileen Fyfe et al., "350 years of scientific periodicals", *Notes and Records* vol. 69 (2015:3), 230, <https://doi.org/10.1098/rsnr.2015.0036>.
- 9 Melinda Baldwin, "Peer Review", *Encyclopedia of the History of Science* (March 2019), 3, <https://doi.org/10.34758/7s4y-5f50>.
- 10 Csizar, "Troubled from the start", 308.
- 11 Se David Pontille & Didier Torny, "From Manuscript Evaluation to Article Valuation: The Changing Technologies of Journal Peer Review", *Human Studies* vol. 38 (2015), 60 ff., <https://doi.org/10.1007/s10746-014-9335-z>.
- 12 [Michael Foster], "The International Medical Congress", *Nature* vol. 49, nr. 1276 (1894), 563. Min övers.
- 13 Baldwin, "Peer Review", 8.
- 14 Douglas P. Peters & Stephen J. Ceci, "Peer-Review Practices of Psychological Journals: The Fate of Published Articles, Submitted Again", *Behavioral and Brain Sciences* vol. 5 (1982:2), 187–255.
- 15 Malcolm Tight, "Reviewing the Reviewers", *Quality in Higher Education* vol. 9 (2003: 3), 295–303.
- 16 Malcolm Tight, "Is Peer Review Fit for Purpose?", i *Peer Review in an Era of Evaluation. Understanding the Practice of Gatekeeping in Academia*, red. Forsberg et al. (Cham: Palgrave MacMillan, 2022), 225–229.
- 17 Horbach & Hoffmann, "The changing forms", 2.
- 18 Tight, "Is Peer Review Fit for Purpose?", 238.
- 19 Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn*, 386–396.